

Куліш Тетяна Іванівна,
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

ПРОЦЕСИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В ПОЧАТКОВІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ ЯК ПІДГРУНТЯ ЇЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

В умовах сьогодення розвиток освітньої сфери розглядається як шлях до економічного процвітання держави, необхідна передумова існування культурного розмаїття, джерело соціального прогресу та інструмент самореалізації особистості. За роки незалежності в початковій освіті України, яка є першою ланкою середньої загальноосвітньої школи, здійснено помітні позитивні кроки в напрямку реалізації тенденцій гуманізації, демократизації, забезпечення права кожного учня на створення оптимальних умов для виявлення та розвитку нахилів і здібностей, оновлення змісту освіти, впровадження нових технологій на засадах особистісно орієнтованого навчання.

У контексті реформування початкової освіти оновлено навчальні програми початкової школи з метою їх розвантаження (2016 р.), затверджено новий Державний стандарт початкової загальної освіти (2018 р.), який визначає вимоги до результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти, загальний обсяг їх навчального навантаження в базовому навчальному плані початкової освіти та форму державної атестації навчальних досягнень учнів. Новими державними документами затверджено парадигму особистісно орієнтованої, компетентнісної освіти, дитиноцентриських підходів до навчально-виховного процесу [1].

Державний стандарт початкової освіти (2018 р.) основним завданням сучасної початкової школи визначає всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності,

творчості та допитливості [1]. З огляду на це надзвичайно важливим є врахування вікових можливостей та індивідуальних особливостей учнів початкової школи в процесі навчальної діяльності, а одним з ефективних засобів орієнтації освіти на задоволення освітніх потреб учнів є її диференціація. Потреба в запровадженні диференційованого підходу до навчання молодших школярів проголошується також сучасними державними документами про освіту, перш за все Законом України «Про освіту» (2017 р.) [2], Концепцією «Нова українська школа» [3], яка визначає мету, шляхи та етапи реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти на період до 2029 року та згідно з якою в центрі уваги сучасної початкової школи — учень з його обдарованістю, здібностями, потенційними можливостями. Тож увага до проблеми диференціації в навчально-виховному процесі початкової ланки загальноосвітньої школи є природною та об'єктивною потребою сучасного освітнього процесу.

Історіографічний аналіз показав, що в період 1991–2010 років питання організації диференційованого навчання в початковій школі та використання диференційованого підходу в системі уроків досліджували М. Богданович, Т. Байбара, Г. Коберник, Л. Коваль, С. Логачевська, О. Савченко та інші.

У першому десятиріччі незалежності України розроблено нормативно-правову базу для становлення й розвитку національної системи освіти, яка нині слугує законодавчим підґрунтям для розвитку процесів диференціації в початковій освіті.

У цей період з'являються також наукові праці з проблеми диференціації навчання та організації диференційованих форм роботи з учнями початкових класів, у яких диференційований підхід до навчання школярів розглядається як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу та важлива умова підвищення якості навчання, а також обґрунтовуються шляхи його реалізації. Так О. Савченко у праці «Дидактика початкової школи» (2002 р.) [1] зазначає: «Основні принципи реформування змісту сучасної початкової освіти — гуманітаризація, диференціація, інтеграція, їх реалізація має на меті формування творчої особистості як умови і результату повноцінного процесу навчання» [4, с. 44]. Автор наголошує, що відповідно до концепції школи І ступеня диференційоване навчання передбачає цілісність його

реалізації на всіх етапах навчального процесу. Його застосування має бути систематичним і гнучким, відповідати змінам, які відбуваються в навчальній діяльності.

Наголошуючи на тому, що практична реалізація диференційованого підходу до навчання молодших школярів має свої особливості, О. Савченко стверджує, що досягнення гарантованого засвоєння курсу початкової школи всіма учнями без їх психічного і фізичного перевантаження, можливе за умови максимального врахування індивідуальних відмінностей дітей на всіх рівнях організації навчального процесу [4]. Тож в основі диференціації навчальної діяльності має бути вивчення та врахування індивідуально-типологічних властивостей молодших школярів.

Оскільки вчитель початкової школи проводить зі своїми учнями значно більше часу, ніж вчителі старших класів, то в нього більше можливостей для здійснення диференційованого навчання молодших школярів. Для ефективної реалізації диференційованого підходу вчителю початкової школи насамперед необхідно вивчати особливості сприймання, мислення, загальну готовність дітей до навчальної діяльності та сприйняття конкретного матеріалу.

Водночас перед вчителем початкових класів постала низка питань, зокрема: як розділити клас на групи для здійснення диференціації навчання і яким чином побудувати навчальний процес на основі зазначеного дидактичного принципу, враховуючи специфіку програмних вимог й особливості дитячого колективу. Починаючи навчання, вчитель має орієнтуватись на базові знання та уміння, які варто засвоїти кожному учневі, та на основі цього вибрати індивідуально-диференційовані види навчальної діяльності. Це стає можливим лише за умов всебічного врахування індивідуальних особливостей учнів. Для забезпечення диференціації навчання вчителю необхідно визначити подібні, типові особливості школярів, їхні нахили й можливості задля врахування в розподілі на групи та загалом у навчальній діяльності з метою створення сприятливих умов для розвитку кожного учня.

Тож у наукових працях щодо проблеми застосування диференційованого підходу до учнів початкової школи в процесі навчання ставили такі важливі питання, а саме: які індивідуальні особливості

школярів необхідно враховувати в процесі навчання; які критерії повинні бути покладені в основу умовного поділу учнів на групи за диференційованого навчання. Переважна більшість учених, як педагогів так і психологів, а також вчителів початкових класів вважає, що під час організації диференційованих форм роботи з учнями необхідно враховувати індивідуальні особливості мислительної діяльності, які виявляються в рівні наукованості чи здатності до засвоєння знань та переконана, що реалізація диференційованого підходу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів сприяє підвищенню ефективності навчально-виховного процесу.

У сучасній початковій школі, як відомо, діти приходять до школи з різними навчальними можливостями та задатками. Одні вмiють читати й рахувати, а інші навіть не знають букв та цифр. Усі ці відмінності в подальшому навчанні вчителі початкових класів обов'язково мають враховувати, щоб уникнути відставання дітей у навчанні та втрати ними пізнавального інтересу. О. Савченко так визначає мету диференційованого навчання в початкових класах: «по-перше запобігти прогалинам у знаннях або усунути їх, «вирівняти» підготовку учнів, збудити в них інтерес до навчання; по-друге, поглибити й розширити знання, вміння й навички школярів, задовольнити їхні різноманітні пізнавальні запити» [4, с. 100].

Педагог вважає, що успішне здійснення диференційованого навчання можливе за умов, коли вчитель уміє передбачати труднощі, що можуть виникнути в дітей під час засвоєння матеріалу; враховує загальну готовність своїх підопічних до подальшої діяльності, тобто рівень сформованих знань, здатність самостійно працювати, ставлення до роботи; використовує в системі диференційовані завдання індивідуального та групового характеру; проводить перспективний аналіз: для чого плануються завдання, чому їх треба використати на цьому етапі уроку, як продовжити роботу на наступних уроках.

Отже, на етапі розвитку початкової ланки загальноосвітньої школи продовжувалися пошуки нових форм роботи з учнями, які були б спрямовані на вироблення такої моделі побудови навчального процесу, що забезпечувала б усім учням досягнення основних цілей навчання, та необхідного рівня оволодіння знаннями й навичками.

Надзвичайно важливим питанням, яке неодноразово ставили в психолого-педагогічній літературі зазначеного періоду та серед вчителів початкової школи, було питання організації диференційованого навчання, зокрема щодо комплектування класів, груп, шкіл на основі певних критеріїв — задатків, нахилів, здібностей, майбутніх професійних інтересів тощо, тобто зовнішньої диференціації, а також визначення способів диференціювання завдань, їх постановки, контролю, керівництва класом в умовах диференційованого навчання тощо, тобто внутрішньої диференціації.

Проявом зовнішньої диференціації в початковій шкільній освіті періоду 1992–2012 рр. є здійснення навчально-виховного процесу на базі закладів загальної середньої освіти I–II та I–III ст., закладів дошкільної освіти, навчально-виховних комплексів «Загальноосвітній навчальний заклад — Дошкільний навчальний заклад» («ЗНЗ–ДНЗ») — де враховуються не лише інтереси й нахили молодого покоління, а й реальні потреби суспільства. Відповідно до мови навчання та нахилів функціонують початкові школи з українською мовою навчання, початкові школи з навчанням мовою корінного народу, національної меншини, спеціалізовані школи з поглибленим вивченням іноземних мов та спеціалізовані школи з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу.

Принцип диференційованого навчання є одним із ключових у формуванні змісту початкової освіти, тобто внутрішня диференціація. Диференціація навчального матеріалу в початковій школі за різними цілями та критеріями активізує розумовий розвиток учнів, спонукає до пошуку шляхів вирішення завдань різної складності. Диференціація змісту освіти на основі врахування індивідуальних особливостей, якостей і потенційних можливостей учнів та інших показників створює можливість для об'єднання їх в групи за ознаками схожості психофізіологічних й індивідуально-особистісних особливостей, які проявляються під час оволодіння навчального змісту, рівень якого залежить від темпів засвоєння, рівня мотивації, навчальних здібностей, набутих компетентностей школярів тощо.

Зміст початкової освіти диференціюється залежно й від типу школи. Нині створюються й використовуються різні підручники для закладів загальної середньої освіти, гімназій, авторських

шкіл. Під час визначення змісту початкової освіти враховують рівень готовності дітей до навчання. Зокрема, для обдарованих дітей і тих, кому навчання дається з відчутними труднощами, рекомендують різні навчальні програми та підручники, але з обов'язковим відображенням базового компонента. Тут диференціація виявляється у звуженні чи розширенні інформаційної частини, зміні темпу засвоєння, способів подання матеріалу. Широко впроваджується диференціювання змісту навчального матеріалу для учнів з різною підготовкою в межах теми чи окремого уроку, що дає змогу дати сильнішим учням матеріал, який стимулює їхній розвиток, а слабшим — полегшити засвоєння програмного мінімуму [3, с. 46].

Важливим засобом реалізації змісту освіти в початковій школі стала навчальна книга, яка є основою освітнього процесу та орієнтиром у побудові уроку, на якому реалізується диференціація. Для забезпечення диференціації використовують вправи з підручника, що супроводжуються інструкціями, різноманітні таблиці, схеми, пам'ятки тощо. Диференційовані завдання передбачають індивідуальну роботу з усіма категоріями учнів, конкретну допомогу кожному учневі для максимального розвитку його розумових здібностей, дають змогу одночасно працювати з учнями різного рівня готовності до навчальної діяльності. Добір диференційованих завдань, їх систематичне застосування, оптимальне поєднання групової, фронтальної та індивідуальної роботи сприяє найповнішому розвитку здібностей кожного учня, бажанню і вмінню вчитися. Саме в процесі виконання навчальних завдань відбувається засвоєння теоретичних знань, формуються практичні вміння, тому на них мають бути сконцентровані зусилля вчителя. При цьому дуже важливо так організувати навчальну роботу, щоб кожен учень виконував посильну для себе роботу, отримуючи на кожному уроці можливість відчувати навчальний успіх.

Диференційовані завдання є доцільними на різних етапах уроку, насамперед під час підготовки учнів до засвоєння нового матеріалу. Вони спрямовані на ліквідацію прогалин у засвоєнні учнями опорного матеріалу, поглибленню знань і вмінь, стимулюють уміння вчитися. На етапі засвоєння нових знань диференційованим може бути й процес первинного сприймання, і процес первинного закріплення [3].

Отже, диференціація стала основоположним принципом роботи початкової ланки загальноосвітньої школи, важливою умовою ефективності навчання молодших школярів та спрямована на вирішення основних завдань початкової школи. У дослідженнях учених та вчителів-практиків доведено, що використання вчителем переваг диференційованого навчання забезпечує здійснення індивідуального підходу до організації навчальної діяльності та можливість досягнення кожному учневі запланованих результатів у навчанні з урахуванням його індивідуальних особливостей. Упровадження різних форм і видів диференціації в процесі навчання молодших школярів визначено важливою умовою його ефективності та спрямоване на вирішення основних завдань початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
2. Закон України «Про освіту». 2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ: Генеза, 2002. 368 с.
5. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. Київ: Магістр-«S». 1997. С. 147–149.

